

ЧИ ПОВИННІ УКРАЇНЦІ ВИБАЧАТИСЯ ЗА ДРУГУ СВІТОВУ І ПЕРЕД КИМ?

Леонід ЗАЛІЗНЯК

*доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ*

Неодноразово з вуст різних «доброзичливців» незалежної України доводилося чути заклики до української спільноти покаятися перед сусідами за наші гріхи у Другій світовій. Перед поляками – за «Волинську різню», перед карателями МГБ – «за то, что стреляли в спину освободителям», перед Ізраїлем – за українських поліцейських у концтаборах... То чи такі вже ми грішники, як писала про це радянська пропаганда і продовжує писати пострадянська?

Одним з апологетів тотального покаяння українців останнім часом став відомий український історик зі Львова Ярослав Грицак. Моральний рахунок землякам від сусідів за Другу світову він виставляє у збірці своїх статей «Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад» (К., 2011).

Головний «гріх» українців та їхньої ударної сили УПА, за Я. Грицаком, – це участь в польсько-українському конфлікті 1943 р. на Волині. Причому ініціатором і винуватцем «Волинської різни» однозначно виступає українська сторона, зокрема УПА. Нібито «каталізатором був наказ керівництва ОУН-б...», який «навряд чи колись удасться знайти», «але наказ ОУН-б про початок антипольської акції мав існувати» (!), адже досі не знайдено жодного розпорядження Гітлера про знищення євреїв чи Сталіна про голодомор (с. 82). Дивна логіка. Як відсутність наказів Гітлера чи Сталіна може довести наявність наказу керівництва ОУН-б (якого, до того ж, ніхто не бачив)

про початок Волинського конфлікту? З тим же успіхом можна стверджувати, що «Волинську різанину» почала польська Армія Крайова, посилаючись на наказ її керівництва, який «навряд чи колись удасться знайти», але який «мав би існувати».

Не можу погодитися з безапеляційним звинуваченням українців у спричиненні «Волинської різни». Не маю сумніву, що такий досвідчений дослідник, як Я. Грицак, розуміє, що Волинська трагедія 1943 р. була закономірним і неминучим наслідком тривалої експансії Польщі на етнічні українські землі (а Волинь – це серце українських етнічних територій) ще з часів, коли урвалася династія Данила Галицького. Видатний український історик зі Львова Я. Дашкевич писав: «Відносини між польським та українським народами..., починаючи з 14 ст. – це завжди були відносини підкорювача і підкорюваного, гнобителя і пригнобленого, експлуататора і експлуатованого...». Чергового піку своєї бруталності антиукраїнська, загарбницька політика Варшави на Волині досягла саме у передвоєнні роки, коли польською стороною, власне, й були закладені передумови Волинського міжнаціонального конфлікту 1943 р.

Нагадаю, що після Першої світової війни, попри визнання міжнародним співтовариством права націй на самовизначення, українці виявилися єдиною великою нацією Європи, що не отримала незалежності. Антанта, перш

за все Англія і Франція, погодилися на передачу Східної Галичини у тимчасове управління Польщі на умовах надання нею гарантій автономії краю, відкриття українських шкіл, університету, дозволу користуватися українською мовою в державних установах, поваги до релігії, звичаїв і прав українців тощо.

Однак, отримавши українські території в управління, Польща забула всі свої обіцянки: скасувала українські кафедри в університетах, школи зробила двомовними з домінуванням польської, заборонила українську в установах, знищила кілька сотень православних храмів. Полонізація Галичини та Волині набула особливо жорстоких форм. Зокрема, на перенаселену двомільйонну Волинь з метою витіснення автохтонного українського населення уряд Пилсудського направив 300 тис. польських колоністів-осадників. В умовах катастрофічної нестачі земель їм за рахунок українських селян були надані кращі землі, великі субсидії, віддані адміністративні посади. Особливим пріоритетом серед осадників користувалися сім'ї польських військових, ветеранів польсько-української війни в Галичині 1918, 1919 років, які навіть отримали право носити зброю.

Особливо брутално польські колонізатори повели себе у 1930 р. під час так званої «пацифікації» Галичини, що набула скандального розголосу в Європі. Озброєні польські загони зайняли близько 800 українських сіл, руйнували громадські приміщення, численні читальні «Просвіти», православні храми, грабували майно, збіжжя, проводили масові екзекуції. Створювалися так звані «руйнаційні групи», що захоплювали українські села і били всіх підряд (чоловіків, жінок, дітей, старих), палили оселі,

нищили запаси продуктів. Масові побиття зі знуцаннями поширювалися на всі верстви населення: землеробів, священників, учителів, робітників, адвокатів, суддів, інженерів. Православних українців заганяли до костелів, насильно перехрещували в католиків, а потім били. Багато українських активістів отримали великі тюремні терміни. Був відкритий навіть спеціальний концтабір для політв'язнів «Берега Картузька», в якому переважну більшість ув'язнених складало українці.

Давній намір депортувати частину українців з їхніх споконвічних земель до Західної Польщі з метою «деукраїнізації» Галичини та Волині, через початок війни, був здійснений Польщею лише частково у 1947 р. (операція «Вісла»), перед тим – у 1944–1946 роках – відбулася депортація українців у СРСР, а поляків до Польщі.

Зрозуміло, що всі ці каральні акції сприяли радикалізації антипольських настроїв серед українців. Ненависть переповнювала як окупантів, так і місцеву людину. Так великопольськими шовіністами на Волині була закладена міна, що вибухнула польсько-українським збройним конфліктом 1943 р.

Моральна оцінка Волинської трагедії 1943 р. поза згаданим історичним контекстом, тим більше досвідченим істориком, виглядає дивно, непереконливо і тенденційно. Уявіть собі, що ви застали у власній квартирі злодія і, захищаючи життя близьких людей і своє власне, вбили нападника. Будь-який суд визнає ваші дії самообороною і виправдає вас. Однак якщо обмежити інформацію лише фактом вбивства, приховавши, що убитий був злодієм, який незаконно заліз у ваше помешкання з метою пограбування, вас

визнають винним. Саме за другим сценарієм пропонує розглядати Волинську трагедію Я. Грицак, ігноруючи її історичні передумови і причини.

Зерна, посіяні польськими шовіністами у передвоєнний час на українських землях Волині, у війну розквітли кривавим цвітом. Польська людність Волині стала жертвою і заручником загарбницьких імперських амбіцій власного уряду. Поляків на українських етнічних теренах Волині на 1943 р. місцеве населення сприймало як ворожих колоністів, колонізаторів, окупантів. Але якщо УПА воювала на своїй батьківщині проти окупантів німців, росіян, поляків, то польська АК діяла на землях українських сусідів фактично з метою загарбання української Волині проти корінного населення краю. Саме так це протистояння сприймалося українцями під час війни. Не бачу вагомих підстав переглядати цю диспозицію сторін Волинського конфлікту в наш час.

Однак чомусь не чути вибачення за насильницькі дії окупантів з АК проти корінних мешканців Волині. Навпаки, автохтонне населення (українці) повинні вибачатися перед колонізаторами за те, що вони збройно виступили проти численних, брутальних спроб поляків відторгнення українських земель Волині. Чи не здається, пане Ярославе, такий підхід до моральної оцінки дій української та польської сторін у збройному конфлікті на Волині в 1943 р. не тільки нелогічним, але й тенденційним?

Цитую: «Звісно, лондонський уряд і Армія Крайова несуть свою частку вини: їхня непоступливість і небажання переглянути свою політику щодо українців багато в чому зробило волинських поляків заручниками ситуації. На польській

стороні лежить відповідальність і за жертви серед мирного українського населення. Але цю вину і відповідальність не можна ставити на один щабель із рішенням політичного керівництва УПА. (А власне, чому? Тим більше, що існування такого рішення базується на припущеннях і здогадках. – Л. З.)... За нормами міжнародного права (антипольська акція українців Волині) була воєнним злочином» (с. 83). Отакої!

Чому столітня окупація, військово-політична експансія з тисячами жертв, відверте загарбання Польщею української Волині, зв'язана передвоєнна пацифікація волинян, що переповнили чашу ненависті і, врешті-решт, призвело до міжнаціонального вибуху на Волині, різня поляками мирного українського населення в 1943 р., до якої, крім АК, активно долучилася і введена на Волинь німцями польська «синя» поліція (2000 осіб), «тягне» лише на якусь «частку вини» поляків, що навіть «не можна ставити на один щабель» із «військовими злочинами» УПА та його політичного керівництва? Не зрозуміло, чому за аналогічні злочини, що призвели до загибелі мирного населення (українського та польського), українці «за нормами міжнародного права» виявилися військовими злочинцями, а поляки – ні. Що це за міжнародне право з подвійними стандартами?

Адже першопричини і передумови Волинської трагедії заклала саме Польща відвертим і брутальним загарбанням етнічних земель українців, які після сторіч насильств нарешті почали збройно боронитися проти окупантів. Виходить, за міжнародним правом польським колонізаторам вбивати українців на їхній батьківщині можна, а українцям

боронитися від окупантів – ні. Бо «за нормами міжнародного права», вважає Я. Грицак, це військовий злочин. Схоже, винне не міжнародне право, а його тенденційна інтерпретація Я. Грицаком.

Погоджуюся, смерть мирних жителів, жінок, дітей не може виправдати ніяка боротьба з окупантами. Однак тисячами гинули від поляків й українські діти та жінки, смерть яких для автора статті чомусь виявилась недостатньою, щоб класифікувати дії польської сторони на окупованих українських землях як воєнний злочин. Чомусь у статті висуваються мінімальні претензії до волинських поляків з АК та максимальні – до українців Волині з УПА, дії яких автор називає «воєнним злочином» і закликає вибачитися перед окупантами. Це все одно, що закликати палестинців вибачитися перед Ізраїлем за їхні напади на незаконні воєнізовані єврейські поселення на палестинських землях.

Якби шанований мною Я. Грицак закликав покаятися за Волинську трагедію не тільки українську, але й польську сторону, то принаймні була б хоч якась видимість справедливості. Як висловилася відносно Волинської трагедії аташе з питань науки і культури Посольства Польщі в Києві, професор Ягелонського університету Оля Гнатюк: «Ми повинні розуміти, що є польський біль, але ми повинні також розуміти й український біль». Вже польські аташе розуміють «український біль», а наші історики та політики все вибачаються, що українці наважилися боронитися в своїй хаті від нападників. «Раби, невольники недужі, поснули як свиня в калюжі в святій неволі», – писав Тарас Шевченко.

Якось у відрядженні до Вроцлавського університету автор мав невелику

дискусію щодо відомого повстання гайдамаків XVIII ст. Коліївщини. Один із польських професорів натякнув, що українцям слід вибачитися за загибель поляків в Умані. У відповідь я запитав: «Пане професоре, а що поляки робили в Умані та в інших українських містах і селах? Повірте, якщо б українці пішли зі зброєю під Варшаву і там загинули, нікому б і в голову не прийшла думка вимагати від поляків вибачення за загибель окупантів на їхній землі».

Розмову подібного змісту я мав і з росіянином, ветераном Другої світової війни, який ненавидів бандерівців. «Стою я, простої тверской учитель с трехлинейкой под Львовом после войны, а он в меня стреляет!». Питаю: «А що простий учитель з Твері робив під Львовом з трьохлінійкою після війни? Якби я, простий київський учитель, пішов би під Твер з рушницею і в мене б там стріляли, то, мабуть, правильно робили. Бо нема чого ходити до сусідів з трьохлінійками». Ветеран обурився і заявив, що він «освобождал Украину от фашистской нечести». «І за це, – кажу, – ми вам щиро дякуємо. Але «освободитель» – це той, хто «освободил» і пішов додому, а той, хто залишився «после войны» як володар звільнених земель – вже не «освободитель», а новий окупант».

Сподіваюся, зрозуміло, що мається на увазі. Кожен народ має священне право захищати свої землі, батьківщину від колонізаторів і окупантів, в тому числі й зі зброєю в руках. І якщо окупант гине на чужих землях при спробі їх загарбати, то вибачитися перед ним не прийнято. Поляків ніхто не звинувачує в тому, що вони стріляли в німців під час Варшавського повстання. Росіяни мали право стріляти в німців під Смоленськом, бо

німці прийшли туди для захоплення російських територій. То чому українцям не можна боронитися від окупантів? Слід усвідомлювати, що, перейшовши кордон зі зброєю на землі сусідів, ми трансформуємося в окупантів, боротьба з якими є законним (і священним) правом окупованих.

Право націй на самовизначення ще ніхто не скасовував. А воно передбачає священне право народів (у т.ч. й українського) на не тільки мирний, але й збройний захист своїх етнічних земель від загарбників та будівництво в межах цих територій власної національної держави, як це вже зробили Польща, Фінляндія, Литва, Швеція, Угорщина, Франція, Німеччина тощо. У такій європейській Україні права сусідів (росіян, поляків, білорусів, литовців, євреїв, грузинів та ін.) мають бути такими ж, як і в згаданих європейських країнах, не менше, але й не більше. А всі забаганки другої чи третьої державної мови, повної освітньої вертикалі чи автономії діаспори сусіднього народу на українських землях не відповідають стандартам сучасного європейського державотворення. Численна турецька діаспора в Німеччині чи арабська у Франції не претендують ні на автономію, ні на другу державну мову, ні на повну освітню вертикаль, бо турки та араби не мають власних етнічних земель у межах зазначених держав. Право на зазначені привілеї та автономію в державі сусідів дає лише наявність у її межах власних етнічних територій, яких російська діаспора в Україні не має. Такі винятки з європейських стандартів, як Швейцарія, пояснюються поєднанням в одній державі кількох етнічних груп з власними територіями (німців, французів, італійців) або ж є реліктами

колишнього імперського минулого, що не має перспектив і швидко відходить у небуття.

То чому, всупереч визнаному світом праву націй на самовизначення, українцям відмовляють у праві захищати власну батьківщину, та ще й їхні «культові історики»? Чому українці, на відміну від інших народів, повинні вибачатися перед окупантами та колонізаторами за те, що пробують захистити власну землю і свій народ? Вибачатися за боротьбу з польськими колонізаторами в Умані 1768 р., на Волині 1943 р., з російським НКВД – МГБ у Галичині (1939 – 1941 та 1944 – 1953 роках). У чому причина цього подвійного стандарту щодо українців, який часом визнає навіть наша інтелектуальна еліта, зокрема провідні історики?

Відповідь знайшлася на одному з блогів сайту відомої провокаційної виставки «Волинська різанина», що була організована ненависниками УПА та українофобами всіх мастей у Києві в квітні 2010 р. Цитую: «З нашого «траводного народу» (термінологія сучасних російських фашистів, по суті, вірна!) народи-вовки роблять потвору, чудовисько. І чому вони мають можливість це робити? Та саме тому, що ми траводні. Й поки такими будемо, вовки будуть нас поїдати – неминучі наступні розстріли, висилки, голодомори. Тому на запитання відчаю «невже, щоб вижити, нам треба стати вовком», згадується народна мудрість: з вовками – по-вовчому. Українці – це не нація і не народ, а гній для удобрювання великопольського і великоросійського шовінізмів. Така є ситуація на сьогодні. Але так не повинно бути завтра». Краще не скажеш.

Саме тому ми постійно вибачаємося за опір польським окупантам на Волині

та перед російськими «освободителями» з НКВД – МГБ, які у 1933 році свідомо виморили голодом Східну Україну, а у повоєнні роки залили кров'ю Галичину та Волинь. Дивує, що наші історики-всепрощенці ще не закликали українців вибачитися перед німцями за те, що не зовсім гречно приймали їх у 1941 – 1944 рр. А чому б і ні? Якщо боронитися від окупантів Волині з АК чи карателями з МГБ – військовий злочин, то чому можна стріляти в німців? За аналогією слід вибачитися і перед солдатами вермахту, СС та гестапо. Тим більше, що від Гітлера загинуло менше українців, ніж у «дружніх» обіймах братньої Москви протягом ХХ ст.

Щось не видно, щоб наше всепрощення та абстрактний гуманізм наших моралістів-істориків до окупантів України викликав з їхнього боку хоча б запізніле розкаяння та визнання «українського болю». Вони й не думають вибачитися за мільйони замордованих українських чоловіків, жінок, дітей у їхній же хаті. І взагалі не визнають влаштованих ними голодоморів та етноцидів. Бо вовки перед травоядними не вибачаються.

«А братія мовчить собі витріщивши очі... Може, так і треба». Так і треба, бо не встигли нас побити, як біжимо вибачатися за те, що пручалися, коли нас били у нашій же хаті. Бо ми – травоядні хохли, безсловесне тягло в закривавлених імперських возах сусідів – росіян, поляків. Так було, так є, але так не повинно бути. Якщо ми ще бажаємо, щоб Україна відбулася в колі незалежних цивілізованих європейських держав.

Дивують навіть не подвійні стандарти моральної оцінки дій українців порівняно з аналогічними діями їхніх сусідів, а визнання і підтримка цієї подвійної

моралі частиною сучасної української еліти, зокрема й деякими нашими провідними істориками.

Взірцем цивілізованого покаяння за гріхи Другої світової для нецивілізованих українців нібито є німці. О. Піддубецький у «Дзеркалі тижня» за 16.02.2008 р. пише, що канцлер В. Брандт у 1970 р. «став на коліна перед монументом жертвам нацизму у Варшавському гетто. Цим символічним жестом він вибачався за злочини гітлерівського режиму перед людством... І в цей день Німеччина остаточно видужала, розрахувавшись за гітлеризм за всіма історичними рахунками». І все? Ось, виявляється, як легко можна зняти з «національної спільноти» гріх за вбивство мільйонів. Розв'язав Першу світову, вибачився і готуйся собі до Другої. А просте вибачення високопосадовця виявляється достатнім, щоб усьому народу «розрахуватися за гітлеризм за всіма історичними рахунками» (!!).

Достатнє, та не для всіх. Як кажуть: «Що можна Зевесу, того зась бику». Як зазначалося, триразове вибачення президента України за жертви Бабиного Яру, до яких українці мають дуже віддалене відношення, так і не зняли з «української спільноти... відповідальність за антиєврейські акції», за Я. Грицаком. А чи взагалі співмірні гріхи німецької та української спільнот у Другій світовій, щоб пропонувати Україні каятися на рівні з Німеччиною? Сама пропозиція жертвам війни каятися за невідомо які гріхи за прикладом найбільшого її злочинця виглядає цинічним блюзнірством, з яким українці, на жаль, давно змирилися. Адже Україна – найбільша жертва Другої світової: близько 11 млн. втрат, повністю зруйнована інфраструктура, етнічні українські землі (Закерзоння)

передані Польщі. Українці, як і після Першої світової, лишилися єдиним великим бездержавним етносом у Європі. А ми все ще комусь щось винні, бо, як сказав російський байкар: «Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать».

Цивілізовані сусіди пропонують «диким» українцям ще одну формулу, за якою взаємовибачилися поляки та німці: «вибачаємо і просимо вибачення». Не можу собі навіть уявити, за яку провину перед німцями в останній війні українці мають у них просити вибачення. Інша справа поляки. Дійсно, Польща стала жертвою німецької агресії у 1939 – 1945 рр., однак отримала за це велику територіальну компенсацію за рахунок німецьких земель по Одру, в тому числі й тих, на яких поляки ніколи не жили.

Щодо польсько-українських рахунків по Другій світовій, то ми можемо вибачатися хіба що за те, що з українських етнічних земель Польща відхопила лише українське Закерзоння, хоча з 1919 р. претендувала і воювала з українцями за Волинь та Галичину. А Закерзоння, Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя – споконвічні українські етнічні території з древніми руськими (українськими) містами Перемишль, Холм, Дорогочин, Більськ. Зокрема, Перемишль був племінним центром літописних білих хорватів, а в XI–XIV ст. – одним із головних міст Галицько-Волинського князівства. Холм – княжа столиця його засновника Данила Галицького. Саме у Холмі народився Михайло Грушевський. Про автохтонність русинів-українців на землях Закерзоння переконливо свідчать дослідження польських археологів: старожитності X – XIII ст. з цих територій «руські» і суттєво відрізняються від синхронних матеріалів західніших,

власне польських територій. У 1947 р. в ході операції «Вісла», спрямованої на загарбання Польщею українського Закерзоння, корінне українське населення було брутально, насильницьки депортоване із земель, де воно проживало вже понад 1000 років.

Є ще проблема Волинського конфлікту українців з польськими колонізаторами, про що йшлося вище. Попри жорстокі вбивства з обох боків, слід пам'ятати, що головними винуватцями в кровопролитті в ході національно-визвольної боротьби будь-якого народу є окупанти. Саме на них кров жертв визвольних змагань народів. Видатний український історик Ярослав Дашкевич так висловився щодо пропозиції українцям вибачитися перед окупантами за формулою «прощаємо і просимо прощення»: «Ставити таку вимогу поневоленому народові, який вів національно-визвольну війну, глибоко аморально. Алжирці, наприклад, не били себе в груди і не каюлися перед французами за повстання, що довело до незалежності Алжиру. Бо і там, як в Україні, методи боротьби накидала панівна нація».

Однак у даному конкретному випадку Волинської трагедії польсько-українське взаємовибачення видається доречним і необхідним для нормальних добросусідських відносин.

Взагалі всі ці запізнілі вибачення народів перед сусідами за територіальну агресію на їхні землі з масовим вбивством мешканців окупованих країн не виглядають надто ефективним інструментом реальної міжнародної політики. Вибачення Німеччини за розв'язання вже другого світового конфлікту з десятками мільйонів жертв навряд чи гарантує світ від Третьої світової. А як

покаятися Великій Росії за ріки і моря крові «братніх» народів: казахів, грузинів, українців, поляків, литовців, чеченців, чукчів, татар, афганців та ін.?

То, може, взагалі не слід народам вибачитися і каятися перед сусідами за історичні провини? Тим більше, що світова історія свідчить про перманентні конфлікти між народами та державами, що були, є і, схоже, будуть, попри всі їхні розкаяння і вибачення. Все ж навіть примарний шанс розрядити напругу у світі через врахування помилок минулого і взаємні вибачення слід використати. Однак розкаяння не повинно бути однобічним, як часто пропонують зробити Україні різні політично зацікавлені «доброзичливці» як усередині країни, так і поза її межами. Каючись у провокаційно накинутих нам часто перебільшених, уявних гріхах, ми визнаємо себе грішниками, винними за те, чого й не робили, самі створюємо образ дикого українця-різуна й антисеміта.

Екс-президент Л. Кравчук вже тричі вибачився за всіх українських поліцейських, що брали участь в антиєврейських акціях, організованих німцями на окупованих територіях України. А Л. Кучма вибачався перед поляками за польсько-український конфлікт 1943 р. Чи принесло це якісь морально-політичні дивіденди українцям? На жаль,

питання антисемітизму та антиполонізму українців продовжує мусуватися як в Україні, так і за її кордонами. Не сталося й визнання голодомору 1933 р. ні державою Ізраїль, ні Росією.

Наші однобічні покаяння у всіх справжніх та надуманих гріхах перед сусідами нагадують одностороннє ядерне роззброєння країни разом з фінальним його актом – здачею останніх ядерних матеріалів В. Януковичем. Чи гарантувала ця сумнівна акція безпеку Україні? Питання риторичне. Хоча можна й спитати в учасників АТО – хай вони скажуть. З позицій реальної дипломатії наше однобічне роззброєння (як і однобічне покаяння) в українській фольклорній традиції називається: «Дурний шию підставляє. І не знає за що!»

Разом з тим покаяння за гріхи земляків перед сусідами продуктивне лише тоді, коли воно щире і взаємне: польсько-українське, єврейсько-українське, російсько-українське і т.д. Перед ким ми ще завинили за те, що живемо на білому світі на своїй землі? Перед Менгли-Гиреєм, Батием, половцями, печенігами, що палили княжий Київ? Чи перед літописними обрами, що запрягали слов'янських жінок у вози? А може, перед вермахтом, МГБ та гестапо? Хай нам наші «культові» історики підкажуть – ми вибачимося!